

"משהו זע במעמקים":

שני פרקים על שירחה המוקדמת של דליה רביקוביץ

חמר הס וחמוטל צמיר

דליה רביקוביץ היא אולי המשוררת המוערכת, המוכרת והאהובה ביותר הפועלת היום בישראל. מעמד זה ליווה אותה מאז החלה לכתוב ולפרסם באמצע שנות החמישים. משום כך מפתיע מיעוט המחקר העוסק בשירתה, ובלט במיוחד העדרו של מחקר פמיניסטי. בצמד המאמרים שלהלן אנו נדרשות לחסר זה. אנו מציעות קריאות פמיניסטיות הבוחנות את שירתה המוקדמת של רביקוביץ. ובייחוד את ספרה הראשון, *אהבת תפוח הזהב* (1959), בהקשר של שירה לאומית-גברית.

גישותינו שונות זו מזו ואין הן עולות תמיד בקנה אחד, אבל, כמדומה, הן בעיקר משלימות זו את זו. לשני המאמרים משותפת ההכרה במיקומו הבעייתי-בהכרח של משוררות בספרות לאומית ובצורך שלהן, לפיכך, להפעיל אסטרטגיות מורכבות כדי להתקבל אליה.

הקאנון הלאומי מכונן את עצמו כגברי ואת האשה כאחר שלו – אובייקט מושקק, חסרת קול משלה. הוא מעמיד במרכזו סובייקט גברי, אינדיבידואלי אוניברסלי, הנתפס כ"מטונימיה של התנסות לאומית"¹ – ולכן כבעל סמכות לייצג את הקולקטיב – ואילו האשה נתפסת כמייצגת נסיון אישי-פרטי בלבד ולכן אין היא יכולה לייצג את הקולקטיב והיא נדחקת אל השוליים. ביקורת הספרות אף היא נוטלת חלק במנגנון זה, למשל כאשר היא מייחסת לשירתן של נשים, באופן עקבי למדי, תכונות "נשיות" כמו פשטות, עדינות, פינוק, ילדותיות, דטוריקה זו ממעיטה מערכן של הנשים ושל שירתן, וכך היא מייצרת ומנציחה את הניגוד ההיררכי בין שירה "אמיתית" ו"רצונית", מעשה ידי גברים, לבין "חובבנות" (או אף גרפומניה) בלבד, שנושם מועדות לה, כביכול מעצם מהותן.²

כדי להשתתף בספרות הלאומית ולהתקבל אל הקאנון שלה – כדי לכתוב ולפרסם – על המשוררת לשתף פעולה עם התהליכים המורכבים האלה ולהתנגד להם בעת ובעונה אחת. עליה להעמיד את עצמה במרכז ולכונן את עצמה כסובייקט – עליה, למשל, להיות "פשוטה", "עדינה" ו"מתפקת" – ובו זממן להשתמש בתכונות אלה כדי לייצר אמירות משלה, מורכבות ולעתים קרובות אלימות. אסטרטגיות כפולות אלה חושפות את תנאי היצירה הבעייתיים של נשים ועל ידי כך הן חותרות תחת המנגנונים המייצרים אותם וקוראות עליהם תיגר.

1. דן מירון, *אמהות מייסדות, אמהות*. מודעות: על שתי התחלופות בשירה הארצישראלית המודרנית, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1991, עמ' 67.

2. וראו חיה שחם, "משוררת בקהל משוררים" – על התקבלות שירתן של לאה גולדברג ודליה רביקוביץ על ידי ביקורת זמנן", *סדר: מחקרים בספרות עברית*, ב, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב, תשנ"ו, עמ' 203-240.

3. המונח הפרוידיאני "Unheimlich" תורגם בעברית ל"המאוס" ובאנגלית ל"uncanny". שני התרגומים בעייתיים, שכן "Heimlich" מציין כגרמנית את הבית, המוכר, ואילו ניגודו, "Unheimlich", מציין את מה שאינו ביתי ומוכר, ולכן מאיים.

עיקר ענייננו כאן להאיר את הדרכים המורכבות שבהן חותרת שירתה של רביקוביץ תחת הקאנון הישראלי המתהווה בשנותיה הראשונות של המדינה. מאמרה של תמר הס מנתח את השניות בשירתה של רביקוביץ – הכניעה לדיכוי ובה בעת ההתנגדות לו – בעיקר דרך התחקות אחר נוכחותו, משמעותו ותפקידו של הנשי בשירתה כ-Unheimlich הפרוידיאני.³ חמוטל צמיד מציגה קריאה בשיר אחד, "ביאת המשיח", החושפת את הנשיות כפקעת שהאישי פרטי והציבורי-לאומי, העבר והעתיד, החיים והמוות אחוזים ותקועים בה לבלי התר, באופן שמפרק ומעוות את ייצוגיהם ההגמוניים (הגבריים) בשנות הארבעים והחמישים.

משני המאמרים חוזרת ועולה דינמיקה דומה של תיחום הנשי ו"שמירה" עליו במסגרות כובלות מצד אחד, ושל חלחול והתפרצות שלו. תוך כדי היפוך היוצרות. ערעור מוחלט עליהם והעמדת המסגרת עצמה בסכנה מצד אחר. שני המאמרים מתחקים אחר מאפיין עקרוני אחד בפואטיקה של רביקוביץ – הקשרים האינטרטקסטואליים האינטנסיביים עם הספרות היהודית המסורתית – ומדגישים את פעולתו החתרנית. למראית עין, אינטרטקסטואליות זו, והשימוש הנרחב שעושה רביקוביץ בלשון אדכאית, הם מרכיב שמרני מובהק העולה בקנה אחד עם הצורות השיריות השמרניות בשירתה המוקדמת (בית, חרוז, משקל) – צורות שבלטו במיוחד לנוכח המודרניזם המינימליסטי והשפה המדוברת של עמיתיה זך, עמיחי ואבידן, ובוודאי סייעו להתקבלותה; ואולם, כיוון שטקסטים אלה, ושפה שירית המתייחסת אליהם ומסתמכת עליהם, היו במשך דורות רבים נחלתם של גברים בלבד, הרי בעצם פנייתה של רביקוביץ אליהם יש משום מעשה חתרני של ניכוס ורוויזיה. אם שירת הנשים שקדמה לה נזקקה בעיקר למוטיבים מקראיים והתנורה מן המליצה, שירתה של רביקוביץ בראשית דרכה חורגת ממסורת זו, פולשת לטקסטים וללשון ה"גבריים" של המליצה, של התלמוד ושל המדרש, ומנכסת אותם ליצירת קול נשי ישראלי חדש, נועז, ובסופו של דבר גם רביהשפעה.